

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА
на дисертацію Губеладзе Ірини Гурамівни
«Психологія реалізації особистістю почуття власності в соціальних
практиках», представленій на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук за спеціальністю
19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи

Проблему почуття власності можна сміливо вважати однією з актуальних (через значущість матеріальних цінностей у сучасних умовах) та найскладніших проблем соціогуманітарних наук (внаслідок її міждисциплінарності і, головне, певної заідеологізованості). З ряду соціально-історичних причин ця проблема не стільки об'єктивно аналізувалася, скільки дискутувалася у межах різних філософських, економічних, соціологічних, культурологічних, політологічних концепцій. Натомість на цьому тлі, на жаль, бракувало власне психологічного аналізу цих питань (особливо в межах радянської та пострадянської науки). Все це дає підстави констатувати й фундаментальну, й прикладну значущість тематики дисертації І. Губеладзе.

Вивчення змісту дисертації дає підстави констатувати, що дана наукова праця є результатом досить якісного, ґрунтовного та науково-коректного теоретико-емпіричного дослідження обраної проблеми. Дисертантка чітко визначила мету, об'єкт і предмет свого наукового пошуку, окреслила його основні завдання. Обрана теоретико-методологічна основа відповідає заявленим меті та предметному спрямуванню. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, переліку використаних джерел (568 найменувань, із них майже 40% – англomовних) та додатків.

Перший розділ роботи («*Теоретико-методологічні основи дослідження почуття власності в соціальній психології*») відображає результати глибокого теоретичного аналізу дисертанткою широкого кола вітчизняних і зарубіжних наукових джерел з психології, а також економіки, юриспруденції, філософії, соціології. Автор показує, як феномен стосунків (взаємодії) особистості з власністю породжує ряд інших, суто психологічних феноменів (на рівні почуттів, ставлень, сприймання, потреб тощо). Переконливою є думка

автора про те, що психологічна сутність та природа власності найвиразніше може бути описана через категорію «почуття власності», яка, у свою чергу, розкривається крізь призму понять: «психологічний простір», «приватність», «інтимність» (підрозділ 1.2). Дисертантка описує різні (онтогенетичні, соціально-історичні і навіть патопсихологічні) аспекти формування та розвитку почуття власності, обґрунтовуючи його зв'язок із феноменом суб'єктивного благополуччя особистості. Зазначимо, що окремі авторські тези видаються дискусійними (наприклад, «У нормі почуття власності є основою формування особистості», С.66; «Почуття та дії стосовно них [певної речі, території, матеріального чи нематеріального об'єкта] дуже нагадують почуття і дії особи стосовно себе...», С.70), але це швидше є наслідком багатобічності та дискусійності самого досліджуваного феномена.

Цілком логічною виглядає авторська теза про те, що природа власності має соціально-психологічний характер, адже вона прямо пов'язана з загальнішими соціально-психологічними контекстами: «індивідуальне – соціальне», «Я (Ми) – Не-Я (Вони)», «своє – чуже». У розділі досить ретельно аналізуються функції, форми прояву та компоненти почуття власності, його онтогенетичні стадії. Доволі цікавим видається зміст підрозділу 1.5, де аналізується психологічна специфіка різних видів почуття власності (індивідуальної – колективної – спільної). Тут дисертантка зачіпає відносно маловивчену у вітчизняній науці тему ставлення особистості до власності на груповому рівні («Наше»), яка набуває практичної значущості у контексті розбудови громадянського суспільства в Україні (розвитку територіальних спільнот, появі ОСББ та ін.), міжнародних стосунків, а також вирішення глобальних проблем людства (наприклад, екологічні зміни). На основі проведеного теоретико-методологічного аналізу І. Губеладзе операціоналізує поняття «почуття власності», пропонуючи його розуміння як суб'єктивного емоційного переживання людиною належності їй певних об'єктів, що відображає зміст і значення, яке мають для неї реальні або абстрактні, конкретні або узагальнені об'єкти власності, тобто все, що вона може назвати своїм (С.117).

Найбільшу науково-теоретичну цінність роботи становить її другий розділ (*«Психологічні особливості реалізації почуття власності в соціальних*

практиках»), адже тут міститься авторська концепція І. Губеладзе стосовно досліджуваної проблеми. Спираючись на інтеракціоністський підхід, дисертантка визначає феномен *«реалізації почуття власності в соціальних практиках»* як спосіб прояву, утілення і зміни почуття власності особи протягом життя в процесі міжособової та групової взаємодії. Авторське бачення обраної проблеми подано у так званій *«адаптивно-конструювальній»* концепції реалізації почуття власності в соціальних практиках (підрозділ 2.3.). Своєрідним *«смісловим ядром»* цієї концепції виступає узагальнююча наочна структурно-функціональна модель реалізації почуття власності в соціальних практиках (рис. 2.2., С.174), у якій відображено систему чинників, способів актуалізації, функції, механізми, рівні, типи та результати цього складного соціального процесу. Усі основні положення концепції І. Губеладзе (С.183-185) виглядають логічними, науково-коректними та достатньо аргументованими.

У наступному, третьому розділі роботи (*«Соціально-психологічний контекст реалізації почуття власності»*) описано дизайн та методи авторського емпіричного дослідження. Проводячи власне дослідження, дисертантці довелося вирішувати проблему відсутності стандартизованих психодіагностичних методик, пов'язаних із об'єктом та предметом її дослідження. Для розв'язання поставлених завдань було використано комплекс різнотипних емпіричних методів, що дозволило розробити спеціалізований психосемантичний інструментарій. Опис цієї роботи свідчить про наявність у дисертантки ґрунтовних знань та навичок з методики організації емпіричних психологічних досліджень, психодіагностики, експериментальної психосемантики.

У цьому ж розділі подано результати вивчення соціальних уявлень про власність серед осіб з різним ступенем тяжіння до субкультури бідності, а також уявлень про гроші у масовій свідомості вітчизняних студентів, що проживають у міській та сільській місцевості. Зокрема, стурбованість викликає отриманий результат, згідно з яким у багатьох молодих людей гроші асоціюються переважно з витратами, а не трудовою діяльністю (С.205). Також дисертантка виявила психосемантичні особливості мотивації психологічного привласнення різних типів власності. Видається цікавим те, що було виявлено

статеві особливості ієрархії цих мотивів, у той час як значущих вікових відмінностей (тобто серед осіб, що зростали та виховувалися в різних соціально-історичних епохах) не спостерігалось.

Четвертий розділ («*Психологічний зміст реалізації почуття власності в соціальних практиках*») є одним із основних у всій роботі. Тут, спираючись на потужну емпіричну базу, дисертантка описує 10 ключових соціальних практик, у межах яких відбувається реалізація почуття власності, а також 4 основні варіанти останнього феномена (значуще-актуалізований, незначуще-актуалізований, значуще-неактуалізований, незначуще-неактуалізований, С.234). Розділ містить ряд наочних таблиць, графіків, схем та діаграм, що полегшують сприймання отриманих емпіричних результатів.

Слід підкреслити, що, не задовольняючись вже існуючою достатньо великою накопиченою емпіричною базою, дисертантка вирішила дослідити специфіку прояву почуття власності ще в чотирьох специфічних контекстах: 1) психологічного «тяжіння» до бідності; 2) соціальних мережах (що є актуальним для молоді та осіб зрілого віку); 3) COVID-пандемії (актуальність чого взагалі не потребує аргументації); 4) політико-психологічному (стосовно своєї країни). Отримані дані дозволили виявити та описати ряд парадоксів у процесі кібер-реалізації почуття власності (С.273), динаміку значущості певних об'єктів власності у масовій свідомості громадян України (С.280), а також крос-культурні особливості прояву національно-громадянської ідентичності. В останньому випадку, на нашу думку, особливої уваги заслуговує той виявлений факт, що актуалізоване колективне почуття власності до своєї країни може мати не лише позитивні, але й негативні ефекти, зокрема посилювати внутрішньо- та зовнішньополітичні конфлікти (С.294).

Останній, п'ятий розділ роботи («*Соціально-психологічні особливості трансформації почуття власності в сучасному суспільстві*») надає їй практичної цінності, адже в ньому дисертанткою розглядаються прикладні аспекти застосування своєї концепції. Зокрема, практичний інтерес викликає підрозділ 5.3.1, у якому наведено авторську 28-годинну тренінгову програму гармонізації почуття власності. Корисними та перспективними у сучасній психологічній та педагогічній практиці нам уявляються також описаний досвід

використання метафоричних асоціативних карт для вивчення стосунків власності (підрозділ 5.3.2) та рекомендації з профілактики й протидії стигматизації і булінгу в освітньому середовищі, що мають соціально-економічне підґрунтя (підрозділ 5.3.3).

Проміжні та загальні висновки сформульовано чітко й коректно. Зміст автореферату відповідає тексту дисертації. Результати та висновки дослідження пройшли необхідну апробацію на міжнародних і всеукраїнських конференціях, у ряді закладів вищої освіти та громадських організаціях.

За загальної позитивної оцінки дисертаційної роботи І. Губеладзе, з нашого погляду, варто висловити **окремі зауваження та побажання**.

1. Питання викликають окремі елементи авторської моделі простору психологічного володіння особистості (рис. 2.1., С. 123), зокрема виділені в ній валентності почуттів власності. Розглядаючи останні, дисертантка спирається на принципи формальної логіки, котрі є більш придатними для природничих наук, адже поняття «позитивної» та «негативної» валентності є прямою екстраполяцією з фізики та хімії (здатність атомів до «притягування» або «відштовхування» елементів). Але ми вважаємо, що такий підхід дещо спрощує розуміння сутності та прояву почуття власності, адже він не враховує існування інших її форм, наприклад, індиферентного ставлення людини до певних об'єктів (що, до речі, було і є поширене в СРСР та пострадянських країнах стосовно «державної власності» або серед громадян багатьох країн до природи). Якщо у наведеній моделі цьому відповідає 3-й (зовнішній) шар (т.зв. «периферія», що символізує несформовані або не актуалізовані почуття), тоді не зрозуміло, чому на малюнку у цій зоні присутні елементи з «позитивною» або «негативною» валентністю. Теоретично їх там не може бути, адже ці об'єкти не можуть психологічно «притягуватися» або «відштовхуватися» внаслідок своєї незначущості.

2. Не досить зрозуміло, чому на структурно-функціональній моделі реалізації почуття власності в соціальних практиках (рис. 2.2., С.174) такі елементи як «Мотиви» розташовані окремо від елементів «Чинники» (де, зокрема, є група «Психологічні»). Теоретично, мотиви якраз і виступають одними з основних психологічних чинників реалізації почуття власності (до

речі, на стор. 179 автор прямо зазначає, що мотивація входить до системи психологічних чинників).

3. Питання викликає назва підрозділу 3.2. *«Соціальні репрезентації власності і грошей у свідомості українців»*. По-перше, тут наводяться результати емпіричного дослідження уявлення про гроші, які були отримані на двох групах студентів НПУ імені М.П.Драгоманова (по 50 та 142 особи). Навряд чи студенти вказаного ЗВО репрезентують усе населення України (проблема зовнішньої валідності даних). По-друге, з наведеного опису не зрозуміло, чи представляли 240 опитаних (на предмет їхніх репрезентацій щодо власності) основні регіони України, щоб їхні результати могли відображати обіцяну *«свідомість українців»*.

4. В емпіричних підрозділах дисертації недостатньо чітко охарактеризовані групи досліджуваних, зокрема їхній соціальний статус та територіальна належність. Так, не зрозуміло, звідки та ким були 150 опитаних осіб під час асоціативного експерименту (стор. 215), 240 досліджуваних (згаданих на стор. 200), 150 осіб (на стор. 215); залишається гадати, які регіони представляли 108 студентів-учасників фокус-груп (стор. 222), 627 осіб (стор. 228), 158 осіб (стор. 267) та ін. Враховуючи те, що раніше у своїй структурно-функціональній моделі автором згадувалися демографічні та соціокультурні чинники почуття власності, така лаконічність (котра обмежується переважно описом віку та статі) виглядає дещо дивною.

5. На сторінці 234 дисертантка згадує 4 основні та 5 т.зв. «проміжних» типів реалізації почуття власності в соціальних практиках. Перші з них було охарактеризовано у таблиці 4.3. У той же час залишається гадати про властивості інших 5 типів (які, будучи згаданими, фактично залишилися «в тіні»).

6. Назва підрозділу 4.3.1 обіцяє результати дослідження реалізації почуття власності в контексті схильності (*«психологічного тяжіння»*) до бідності. Натомість цьому присвячено лише 2 абзаци та 1 рисунок на сторінці 265. Переважна більшість наведених у підрозділі даних стосується загальних соціально-демографічних і соціально-психологічних характеристик субкультури бідності серед вітчизняних громадян.

Слід зазначити, що вищенаведені зауваження та побажання слід вважати швидше формальними та рекомендаційними; вони суттєво не знижують загалом позитивної оцінки дослідження.

Загалом, все вищезазначене дозволяє дійти висновку про те, що дисертація **«Психологія реалізації особистістю почуття власності в соціальних практиках»** є оригінальним та завершеним фундаментальним дослідженням, котре має теоретичну новизну та практичну значущість, сприяє розв'язанню однієї з актуальних проблем сучасної соціальної психології. Зміст та оформлення роботи відповідають вимогам *«Порядку присудження наукових ступенів»*, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (разом із наступними змінами і доповненнями). Автор дисертації, **Губеладзе Ірина Гурамівна**, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи.

Завідувач кафедри загальної, вікової
та соціальної психології імені М. А. Скока
Національного університету «Чернігівський
колегіум» імені Т. Г. Шевченка,
доктор психологічних наук, доцент

О. Ю. Дроздов

Підпис О. Ю. Дроздова засвідчую

Начальник відділу кадрів
Національного університету «Чернігівський
колегіум» імені Т. Г. Шевченка

Л. Ф. Лук'яненко